

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ОЛЬХОВА-МАРЧУК Наталія Володимирівна

УДК 37.015.311:796.011.3

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Волинському національному університеті імені Лесі Українки, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор
Цьось Анатолій Васильович,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, проректор з
наукової роботи, м. Луцьк.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кодлюк Ярослава Петрівна,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, декан факультету
підготовки вчителів початкових класів,
м. Тернопіль;

кандидат педагогічних наук, доцент
Єдинак Геннадій Анатолійович,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка, професор
кафедри теорії і методики фізичного виховання,
м. Кам'янець-Подільський.

Захист відбудеться 26 лютого 2010 р. о 14.30. годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розіслано 26 січня 2010 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чайка В. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Зміни суспільного життя зумовлюють необхідність пошуку нових, удосконалення існуючих підходів до виховання особистості дитини. Розв'язання проблеми формування культури міжособистісних взаємин учнів сприятиме передусім підвищенню духовно-творчого потенціалу української нації, закріпленню результату процесів демократизації і гуманізації її визначальних в усіх сферах життєдіяльності людини.

Формування нової соціальної реальності, зміни в суспільстві вимагають урахування нових запитів до культури взаємин. Культура є мірою людського в людині, характеристикою її власного розвитку, а також розвитку суспільства, його взаємодії з природою. Культура постає як феномен, що відображає цілісність ставлення до світу, оточуючих людей, власної особистості. Глибокі зміни, які відбуваються в особистості молодшого школяра під час навчання в початковій школі, свідчать про широкі можливості його розвитку, формування загальної культури особистості.

Процес становлення молодшого школяра у контексті формування культури міжособистісних взаємин повинен ураховувати його психологічні особливості: недостатній рівень управління власною поведінкою; прагнення дотримуватися вимог вчителя; схильність до механічного виконання завдань. У цей період відбувається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму: завершується морфологічне формування великих півкуль, що створює сприятливі можливості для здійснення довільної поведінки, планування й виконання певної програми дій; збільшується врівноваженість процесів збудження й гальмування (хоча перші ще продовжують домінувати, що зумовлює непосидючість та підвищену емоційність молодших школярів); зростає роль другої сигнальної системи під час аналізу та синтезу вражень зовнішнього світу, утворенні тимчасових зв'язків, формуванні нових дій і операцій, засвоєнні динамічних стереотипів. Розвиток психіки молодших школярів здійснюється передусім на основі провідних для цього віку видів колективної діяльності й навчання, спілкування, гри, які суттєво змінюють мотиви поведінки учня початкової школи, відкривають нові джерела розвитку пізнавального та особистісного потенціалу.

Отже, незважаючи на суперечливу природу психічного і фізичного розвитку молодшого школяра, в цьому віці є можливості для формування в нього культури міжособистісних взаємин, від якої залежить розвиток усіх видів людської міжособистісної взаємодії.

Провідне місце у формуванні культури взаємин особистості в період дитинства посідає система освіти та виховання в загальноосвітньому навчальному закладі й сім'ї. При цьому більшість фахівців наголошує, що одним із найефективніших у формуванні особистості дитини є фізичне виховання, оскільки забезпечує її різнобічний розвиток, покращення фізичного здоров'я, формує знання про засоби і методи підвищення працездатності, якість повноцінного життя, позитивно впливає на генофонд нації. Фізичне виховання молодших школярів сприяє

формуванню важливих особистісних характеристик (згуртованості, упевненості, комунікабельності), фізичних якостей, рухових здібностей, розвитку інших задатків. Зокрема, універсальність фізичного виховання в аспекті розвитку особистості дитини вивчали українські й російські вчені, педагоги, фізіологи, медики: М. Амосов, Б. Ашмарин, Е. Булич, Н. Денисенко, Г. Єдинак, Б. Шиян й ін.

Системний аналіз філософських, психолого-педагогічних, соціологічних джерел засвідчує глибоке вивчення питань, пов'язаних із вихованням особистості, а саме: соціально-психологічні (Б. Ананьєвим, М. Бахтініним, В. Богдановим, О. Бодальовим, О. Леонтьєвою, В. М'ясищевим, Б. Паригініним, П. Якобсоном) та педагогічні (І. Зязюном, О. Киричуком, С. Мартиненком, А. Мудриком, Л. Новиковою й ін.) основи спілкування між людьми; сутнісні характеристики і закономірності взаємодії школи та сім'ї на сучасному етапі (В. Постовий, П. Щербань); взаємовідносини батьків і дітей (Т. Алексєєнко, О. Докукіна, К. Журба, Я. Кодлюк, Т. Кравченко, А. Хоменко); виховання культури спілкування молодших школярів (Г. Лаврентьєва, Т. Поніманська, С. Хаджирадева); формування позитивних взаємин між дітьми (І. Дубровіна, О. Костюшко, О. Поєнко, М. Рібакова, Л. Фрідман).

Дослідженнями Г. Ващенко, О. Духновича, К. Єльніцького, Я. А. Коменського, Дж. Локка, Ф. Рабле, Є. Славинецького доведено ефективність формування культури взаємин на основі поваги, людинолюбства, дбайливого ставлення до інших людей. Важливими у розв'язанні досліджуваної проблеми є праці В. Воронова, І. Кравченко, А. Гончаренко, О. Столяренка, Н. Мирончук, І. Сіданіч, О. Яницької, в яких розглянуто культуру взаємин комплексно, її у системах «сім'я», «школа» і «сім'я-школа».

Водночас передовий практичний досвід, фрагментарність досліджень в аспекті виокремленої проблеми (Л. Гренюк, Т. Джуранулова, О. Дубогай, С. Калашникова, С. Корнієнко, А. Цьось) і спільна діяльність сім'ї та школи у фізичному вихованні школярів, А. Атаєва, І. Бутіна, В. Сергєєва, В. Яковлева і зміст і педагогічні умови фізичного виховання дітей у сім'ї не сприяють ефективному використанню вчителями і батьками засобів фізичного виховання у формуванні культури міжособистісних взаємин дітей молодшого шкільного віку. Основні причини зумовлені неузгодженістю на сучасному етапі:

- суспільної необхідності формувати у молодших школярів культуру міжособистісних взаємин зі станом її сформованості, що є далекою від належної;
- потенціалу навчального предмета «Здоров'я і фізична культура» у формуванні культури міжособистісних взаємин зі станом його використання у навчально-виховному процесі молодших школярів, що є низьким;

– практичної необхідності підвищити педагогічну майстерність учителів початкових класів, фізичного виховання і батьків у формуванні культури міжособистісних взаємин молодших школярів зі станом відповідного змістового забезпечення, який практично відсутній.

Отже, має місце протиріччя між необхідністю формувати високий рівень культури міжособистісних взаємин молодших школярів та відсутністю педагогічних умов з вирішення цієї проблеми засобами фізичного виховання. У зв'язку із зазначеним визначено тему дослідження: «Формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання».

Дисертаційне дослідження виконано згідно плану науково-дослідної роботи Волинського національного університету імені Лесі Українки «Організація навчального процесу у закладах освіти в умовах переходу на освітньо-кваліфікаційні рівні підготовки фахівців» (номер державної реєстрації 0100U000240).

Тема дисертації затверджена вченою радою Волинського державного університету імені Лесі Українки (протокол № 3 від 7.11.1998 р.) й узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 1.02.2006 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання.

Відповідно до мети дослідження визначено основні **завдання**:

1. З'ясувати сутність поняття «культура міжособистісних взаємин молодших школярів», критерії та показники рівнів її сформованості.
2. Виявити виховний потенціал змісту навчального предмета «Фізична культура» та її позакласних форм в аспекті формування міжособистісних взаємин молодших школярів.
3. Розробити модель формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів.
4. Визначити педагогічні умови формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання та експериментально перевірити ефективність їх реалізації.
5. Розробити комплекс заходів взаємодії школи та сім'ї щодо формування у молодших школярів культури міжособистісних взаємин засобами фізичного виховання, методик підготовки до уроку фізичного виховання в досліджуваному аспекті.

Об'єкт дослідження – міжособистісні взаємини молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання.

Методологічну основу дослідження становлять філософські та психолого-педагогічні положення про: культуру як основний чинник формування особистості людини; взаємозв'язок явищ і процесів, що відбуваються в навколишньому середовищі; пріоритетну роль фізичного виховання у гармонійному розвитку дитини; системний, особистісний, діяльнісний підходи до навчально-пізнавальної діяльності учнів. Вихідні положення дослідження формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів спиралися на основні вимоги Конституції України та Закону України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», положення «Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті».

Теоретичну основу дослідження становлять: вчення про особистість, її взаємини у сім'ї та чинники, що визначають її розвиток (Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєв, М. Бердяєв, Л. Буєва, С. Гессен, М. Євтух, М. Каган, О. Козленко); закономірності процесу виховання і соціального розвитку особистості (В. Андрущенко, І. Бех, Г.Васянович, І. Кон, М. Левківський, А. Мудрик, М. Фіцула); системи взаємин особистості з довкіллям (О. Бодальов, О. Леонтєв, Б. Ломов, Я. Коломинський,); філософсько-світоглядні позиції видатних вітчизняних фіхівців загальної педагогіки (Х. Алчевська, І. Бажанський, І. Бартошевський, Г. Ващенко, А. Волошин, Б. Грінченко, О. Духнович, К. Ушинський, С. Русова, С. Сірополк, Ю. Федькович); положення педагогіки сім'ї (В. Костов, В. Кравець, М. Макаренко, В. Постовий, М. Стельмахович, В. Сухомлинський), педагогіки народознавства (Н. Бібік, П. Ігнатенко, Р. Скульський, М. Струнка) та положення про роль спілкування в розвитку особистості дитини (В. Білоусова, О. Бодальов, С. Карпенчук, В. М'ясищев); узагальнені дослідно-емпіричні надбання фахівців фізичного виховання на етапі відродження України (Н. Ковальчук, Л. Мазур, А. Цьось, Б. Шиян й ін.).

Для конструктивного розв'язання завдань дослідження використано комплекс таких методів: *на теоретичному рівні* І аналіз, порівняння, систематизація інформації (для обґрунтування вихідних положень дослідження та узагальнення існуючих даних); *на емпіричному рівні* І соціологічні (анкетування, усне опитування, бесіда для визначення рівня сформованості в школярів компонентів культури взаємин); педагогічні (обсерваційний метод, що передбачає пряме й непряме спостереження за взаєминами школярів І для вивчення стану, динаміки їх сформованості; тестування; експертну оцінку; моделювання педагогічних ситуацій); педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) І для виявлення ефективності педагогічних умов формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів; математико-статистичні І для обробки емпіричних даних, динаміки показників сформованості культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання.

Дослідження тривало впродовж 1999 – 2008 рр. і реалізовувалось у кілька етапів.

Аналітико-констатувальний І (1999 – 2004 рр.) передбачав аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціологічної, науково-методичної літератури; визначення об'єкта, предмета, мети, завдань, програми дослідження, педагогічних умов формування культури міжособистісних взаємин, критеріїв, показників та рівнів сформованості культури взаємин молодших школярів.

На аналітико-пошуковому І (2004 – 2005 рр.) розроблено модель формування культури міжособистісних взаємин, проведено констатувальний етап експерименту, результати якого сприяли розробленню змісту виховних заходів із взаємодії школи та сім'ї в напрямі формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів на уроках фізичного виховання, у позаурочних і позашкільних формах, у тому числі за участю батьків.

Дослідно-експериментальний І (2005 – 2007 рр.) був спрямований на організацію формувального експерименту, перевірку ефективності педагогічних умов розробленого комплексу заходів з формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання.

Узагальнюючий І (2007 – 2008 рр.) передбачав аналіз й узагальнення результатів експерименту, оформлення тексту дисертації.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу здійснювали на базі загальноосвітніх навчальних закладів № 4, 12, 26 м. Луцька. На етапах дослідно-пошукової роботи в експерименті взяло участь 230 дітей, 111 батьків та 36 педагогів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- уперше розроблено і обґрунтовано модель формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання, що відображає взаємодію компонентів культури міжособистісних взаємин (інтелектуально-пізнавальний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий), педагогічних умов, принципів, комплексу заходів, форм реалізації змісту, педагогічного контролю, результату;

- уперше визначено й експериментально перевірено ефективність педагогічних умов формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів: оптимізація можливостей навчального предмета «Здоров'я і фізична культура» в напрямі формування культури міжособистісних взаємин учнів; активне використання засобів фізичного виховання в позаурочний час; залучення батьків до використання засобів фізичного виховання у формуванні культури міжособистісних взаємин дітей; організація індивідуальної виховної роботи з формування в учнів позитивної установки на взаємини з ровесниками, батьками та вчителями;

- уточнено поняття «культура міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання»;

- подальшого розвитку набув зміст основних критеріїв оцінки та показників сформованості культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні змісту заходів з формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів на уроках, позаурочних і позашкільних формах занять фізичними вправами, оцінювання стану сформованості цих взаємин та відповідних методичних рекомендацій для вчителів початкових класів, фізичного виховання і батьків. Розроблено та апробовано методику підготовки до уроку (позаурочного заходу) фізичного виховання, спрямованого на формування культури міжособистісних взаємин учнів. Отримані дані можуть бути використані під час лекційних, семінарських занять студентів відповідних факультетів вищих навчальних закладів, післядипломній освіти фахівців.

Упровадження результатів дослідження здійснювалося через роботу методичних об'єднань учителів початкових класів Луцької гімназії № 4 (довідка № 661 від 20.12. 2007 р.), загальноосвітніх навчальних закладів м. Луцька (довідка № 444/ 01.10 від 13.02.08 р.), Волинського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 3 / 3688 від 10.12.2007 р.).

Особистий внесок здобувача в роботах, опублікованих у співавторстві й одноосібному виконанні, полягає у: теоретичному обґрунтуванні необхідності формування культури міжособистісних взаємин учнів, використовуючи засоби фізичного виховання (Міжособистісні взаємини дітей в умовах спортивної школи); опрацюванні емпіричних даних констатувального експерименту в напрямі вивчення ролі особистісних характеристик учнів у міжособистісних взаєминах; організації і проведенні анкетування, усного опитування, тестування; аналізі отриманих даних.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації доповідались на Міжнародній науковій конференції «Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я в сучасному суспільстві» (Луцьк, 2005); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку руху «Спорт для всіх»: досвід, досягнення, тенденції» (Тернопіль, 2007); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми фізкультурної освіти» (Харків, 2009); III Міжнародній науково-практичній конференції студентів й аспірантів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (Луцьк, 2009); Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Біосоціокультурні та педагогічні аспекти фізичного виховання і спорту» (Суми, 2000), «Актуальні проблеми підготовки спеціалістів у галузі фізичної культури і спорту» (Івано-Франківськ, 2000), V Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих учених «Молодь: освіта, наука, духовність» (Київ, 2008). Результати дослідження висвітлювалися у ході щорічних науково-практичних конференцій професорсько-викладацького складу Волинського національного педагогічного університету імені Лесі Українки (2000–2007 рр.), Луцького інституту розвитку людини університету «Україна» (2005–2008 рр.), обласних семінарах та курсах підвищення кваліфікації вчителів.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 13 публікаціях автора (дві Ї у співавторстві), з яких 4 Ї надруковані у фахових виданнях ВАК України, 2 Ї фаховому виданні з фізичного виховання, 5 Ї збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 254 найменувань, 25 додатків на 61 сторінці. Загальний обсяг дисертації 220 сторінок, основний зміст викладено на 157 сторінках. Робота містить 1 малюнок і 19 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, аргументовано її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, викладено вихідні теоретико-методичні положення, розкрито наукову новизну і практичне значення, наведено дані про апробацію і впровадження отриманих результатів.

У першому розділі **«Теоретичні аспекти формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання»** розкрито сутність поняття «культура міжособистісних взаємин молодших школярів», теоретичні основи взаємодії загальноосвітнього навчального закладу та сім'ї під час формування у молодших школярів культури міжособистісних взаємин засобами фізичного виховання. Поняття «культура» використовується в різних аспектах, але завжди у ціннісно-змістовому значенні, що акумулює і відображає історичний досвід людства, традиції окремих націй і народів, їх духовно-матеріальні цінності, світоглядні позиції, способи діяльності, сферу самоцінності індивіда. Культура особистості Ї сутнісний аспект розуміння культури, цілісне утворення стану оволодіння особистістю загальнолюдськими надбаннями матеріальної, духовної культури та перетворенням їх на свій внутрішній духовний світ та використання у практичній діяльності.

Із великої кількості підходів до визначення культури взаємин об'єктивним в аспекті нашого дослідження є такі, що визнають зв'язок культури з діяльністю соціального суб'єкта, розглядають культуру в її соціальному контексті, тобто як результат соціальної взаємодії, що обумовлений ціннісно-нормативною системою конкретного соціуму (М. Вебер, М. Каган, В. Межуєв, Н. Смелзер, П. Сорокін, С. Фролов та ін.).

У психолого-педагогічних дослідженнях поняття **«діяльність»** розглядається як специфічний вид активності людини, спрямований на творче перетворення, удосконалення дійсності та самої себе (С.Максименко, Р.Немов). На сучасному етапі встановлено, що формування особистості в діяльності є фундаментальним принципом виховання позитивних взаємин між людьми. Щодо молодших школярів, то тут вміло організована у позаурочний час діяльність відповідного змісту є ефективним засобом формування культури їх міжособистісних взаємин (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн).

Формуванню таких взаємин, але в аспекті соціальних і психологічних механізмів процесу, присвячено дослідження А. Бойко, Я. Коломинського, М. Обозова, А. Петровського, М. Станкіна, Р. Шакурова.

Проблему впливу рухливих ігор на формування особистості дитини досліджували вчені різних епох (Н. Анікієва, Л. Виготський, Й. Гейзінг, Д. Ельконін, А. Макаренко, Ж. Піаже, Л. Рубінштейн, В. Сухомлинський, Д. Узнадзе, С. Мудрик). Провідна роль у формуванні особистості молодшого школяра належить грі, оскільки вона забезпечує і збагачує учасників новими відчуттями, уявленнями, поняттями, сприяє різнобічному розвитку дитини. У зв'язку з колективним характером гра формує вміння діяти в колективі; приймати позицію колективу, розвиває в дітей відчуття товариства, солідарної відповідальності, взаєморозуміння, взаємодопомоги. Важливим також є те, що міжособистісні взаємини, які виникають у процесі гри, пов'язані не лише зі спільним характером боротьби, змагальності, співпраці, психологічної злагоженості, але з особливостями виконання багатьох ігрових дій, докладених зусиль, гостротою переживань за позитивний результат (Л. Билєєва, Т. Дудова, Н. Кононенко, О. Романенко). Зміст і правила гри сприяють вихованню свідомої дисципліни, чесності, витримки, уміння «взяти себе в руки» після сильного збудження, стримувати егоїстичні пориви.

На основі результатів теоретичних джерел з'ясовано, що *культура міжособистісних взаємин молодших школярів* складна інтегральна якість, яка спонукає дитину до активного самовдосконалення в напрямі формування гармонійних стосунків з іншими людьми, адекватного сприйняття своєї поведінки і поведінки однокласників, створення сприятливого мікроклімату в колективі.

Важливим у цьому процесі є фізичне виховання і спорт, оскільки його форми, засоби і методи, на відміну від притаманних іншим напрямам виховання, зорієнтовані одночасно на біологічну та морально-психологічну сфери індивіда, а спосіб їх використання (рухова діяльність) – найбільш природний вид діяльності дитини молодшого шкільного віку.

Отже, одним із способів формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів є ефективно організована в процесі фізичного виховання рухова діяльність, передусім на основі індивідуально-діяльнісного підходу та реалізації вимог принципу узгодженості, співпереживання, співпраці, системності й послідовності контактної і комунікативної взаємодії.

Значні можливості фізичного виховання у формуванні культури міжособистісних взаємин молодших школярів забезпечує програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Проте ці можливості не реалізуються повною мірою. У зв'язку з цим Ю. Ковальов зазначає, що залучення учнів до занять фізичними вправами у гуртках (секціях, клубах, об'єднаннях) дає змогу: подовжити педагогічний вплив на них упродовж дня; здійснювати виховну роботу на основі диференційованого й індивідуального підходів, оскільки зміст, кількість і тривалість таких занять

чітко не регламентовані, й водночас глибше вивчити індивідуальні особливості учнів для вибору оптимальних засобів і методів впливу на них; зайняти відповідне місце серед однолітків, оскільки кожен учень прагне до самоствердження, але на уроках часто це не вдається у зв'язку з низькою успішністю, дисциплінованістю чи з інших причин; у позаурочній роботі легше створити умови, що вимагають прояву позитивних якостей, у тому числі пов'язаних із колективною діяльністю; оптимізувати взаємини між однолітками, оскільки їх відсутність часто є причиною грубощів, недисциплінованості, прояву інших негативних рис особистості.

З іншого боку, важливим у формуванні культури взаємин учнів є співпраця школи та сім'ї. Основні теоретико-методичні положення розв'язання зазначеної проблеми, а саме розроблення теоретичних основ організації виховного процесу як ціннісно-педагогічного комплексу сформульовані у працях І. Беха, А. Бойко, О. Вишневського, Л. Гордіна, І.Зверева, І. Зязюна, Л. Коваль, І. Кона, І. Левшина, В. Москаленка (розробка теоретичних основ створення цілісного виховного процесу), О. Богданової, М. Данилевич, Н. Дереклеєвої, Г. Костюка, С. Максименка, А. Мудрика, В. Постового, Г. Сороки, О. Сухомлинської, М. Стельмаховича, М. Фіцули, М. Шиловой (аналіз проблем виховання, принципи взаємодії соціальних інститутів, фактори й умови виховання та управління навчально-виховним процесом).

Проблемам спільної діяльності сім'ї та школи у фізичному вихованні учнів присвячено дослідження Л. Гренюк, Т. Джуранулова, С. Калашнікової, фізичному вихованню дітей у сім'ї – А. Атаєвої, У. Бутиної, Б. Сергєєвої, В. Яковлевої та ін. У зв'язку з цим більшість методистів вбачає взаємодію сім'ї та школи як процес спільного формування взаємопорозуміння, оскільки без цього неможливо забезпечити належні соціально-педагогічні умови виховання особистості дитини. Іншими словами, взаємодія цих інституцій забезпечує високу ефективність у вирішенні завдань виховання та різнобічного розвитку дитини, в тому числі з формування культури її міжособистісних взаємин. Водночас останнє в аспекті його вирішення засобами фізичного виховання відзначається недостатньою розробленістю, фрагментарністю існуючих даних, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Другий розділ «Стан сформованості культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання» присвячений діагностиці стану організації фізичного виховання для формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів під час реалізації урочних, позаурочних форм та в умовах сім'ї. Також визначено критерії та показники рівнів сформованості культури міжособистісних взаємин у цієї категорії учнів. Так, анкетуванням 118 батьків, індивідуальними бесідами із 36 педагогами, а також спостереженнями й експертною оцінкою виявлено використання фізичного виховання в школі і сім'ї для формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів, недоліки цього процесу та визначено шляхи їх усунення. Зокрема, результати аналізу навчально-методичного забезпечення фізичного виховання

у початковій школі засвідчили, що заходи з формування культури міжособистісних взаємин учнів на уроках плануються рідко, реалізуються без чіткої системи на фоні відсутності відповідної підготовки вчителів.

Водночас інші дані свідчать, що учні, які виявляють інтерес і бажання займатися фізичними вправами, менш конфліктні у стосунках з однолітками, своїми батьками, відзначаються нижчим рівнем відчуття самотності, конфліктності, порівняно з учнями, які таким заняттям не надають особливого значення. Виявлено також, що молодші школярі, які відвідують додатково інші навчальні й оздоровчо-спортивні заклади, ставляться до вчителів як до своїх союзників, оскільки вони допомагають вирішити їм певну життєву проблему, надають необхідні поради, сприяють розв'язанню різних ситуацій (дівчатка $\bar{I}$ 7,0 %, хлопчики $\bar{I}$ 8,2 %). Іншими результатами характеризуються однолітки, спілкування яких обмежується тільки школою (дівчатка $\bar{I}$ 3,3 %, хлопчики $\bar{I}$ 1,8 %). Зазначене зумовлено відсутністю думки про першочергову роль учителя у розв'язанні проблемних ситуацій, що виникають в учнів та між ними. Також результати бесід засвідчують високий авторитет фахівців фізичного виховання, які реалізують його у позашкільних формах.

Виявлено, що особливе місце у формуванні культури міжособистісних взаємин належить сім'ї, оскільки саме тут діти отримують найбільше інформації про таку культуру та її гармонійність. Результати анкетування і бесід дали змогу виявити роль різних типів сімей у досліджуваному процесі, а разом з аналізом наукової літератури $\bar{I}$ визначити критерії і показники сформованості культури міжособистісних взаємин молодших школярів: *інтелектуально-пізнавальний критерій* (знання норм, цінностей взаємин, усвідомлення необхідності їх дотримуватися); *емоційно-мотиваційний* (емоційно-позитивне ставлення до батьків, учителів, однокласників, самого себе); *діяльнісно-поведінковий* (знання загальноприйнятих правил поведінки з іншими, негативне ставлення до проявів аморальної поведінки, бажання налагоджувати дружні взаємини).

На основі методу експертних оцінок виокремлено рівні сформованості культури міжособистісних взаємин молодших школярів: високий, середній, низький. Виокремлено також домінантні показники, що характеризують кожен рівень. Так, високий рівень визначається знанням учнем норм культури взаємин у школі, дома, інших місцях, його дружніми стосунками в родині, з друзями. Непередбачувані ситуації, що виникають у повсякденному житті, не формують у цих учнів стан фрустрації, а навпаки спонукають до адекватної пошукової діяльності. Під час рухливих ігор на уроках фізичного виховання дітям з високим рівнем сформованості культури міжособистісних взаємин важлива власне участь у грі, а не перемога за будь-яку ціну. Такі діти відзначаються також позитивними особистісними характеристиками: низьким рівнем агресивності, конфліктності та високим рівнем допитливості, комунікабельності, активної позиції,

відсутністю відчуття самотності у різних ситуаціях. Щодо сімей, то діти з високим рівнем виховувалися переважно у повних сім'ях з 1 (2–3) дитиною в атмосфері взаємного розуміння і поваги, партнерства, домінування демократичного стилю спілкування і виховання.

Середньому рівню сформованості культури міжособистісних взаємин молодших школярів відповідають знання норм і правил такої культури, слабка розуміння необхідності їх дотримання у спілкуванні в колективі. Зазвичай діти з таким рівнем емоційні, допитливі, комунікабельні, але у конфліктній ситуації часто виявляють егоїстичні мотиви, можуть бути втягнуті у конфліктну ситуацію. В ігровій діяльності вони прагнуть оволодіти лідерськими позиціями, при неспроможності досягти цього їм відзначаються фрустрацією (невпевненість, відчай, розчарування, плач). Своєчасне втручання (порада, натяк, вимога) та контроль дорослого допомагає цим дітям досягати кращих результатів. Щодо фізичного виховання, то тут вони можуть розкрити свої лідерські задатки, але в зв'язку з низькою самоорганізацією часто їх не актуалізують. Зазвичай діти із зазначеним рівнем сформованості культури міжособистісних взаємин виховуються у повних сім'ях, а також у неповних з однією дитиною.

Діти з низьким рівнем сформованості культури міжособистісних взаємин відзначаються інтуїтивними знаннями про культуру взаємин між людьми, неспроможністю охарактеризувати понятійний апарат норм моралі, культури взаємин, поганою контрольованістю поведінки. Такі діти не розуміють, що погана поведінка призводить до низької культури взаємин, та відзначаються негативними особистісними характеристиками: в побуті їм неслухняні, конфліктні, часто агресивні; у взаєминах із однолітками їм прагнуть до лідерства (особливо в конфліктній ситуації), намагаються привернути до себе увагу, виявляють низьку самооцінку, високе відчуття самотності в родині. У зв'язку із зазначеним, необхідно контролювати і коригувати поведінку, формувати навички, пов'язані з позитивними нормами культури взаємин. Діти з таким рівнем, переважно виховуються в авторитарних сім'ях із застосуванням фізичних покарань, що призводить до формування в них заниженої самооцінки.

Ураховуючи зазначене, в молодших школярів виявлено такий стан сформованості культури міжособистісних взаємин: високий рівень характерний для 24,0 % учнів, середній їм 54,6, низький їм 21,4. Отримані на цьому етапі дані сприяли розробленню моделі формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання.

У третьому розділі «Експериментальне дослідження педагогічних умов формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання» охарактеризовано модель, описано організацію формувального експерименту; виявлено ефективність педагогічних умов і виховного потенціалу урочної та позакласних форм фізичного виховання у напрямі формування міжособистісних взаємин молодших школярів; розроблено і

перевірено ефективність заходів взаємодії школи та сім'ї у вирішенні цього завдання; проаналізовано отримані результати.

Розроблена модель (рис. 1) передбачала поетапну реалізацію її змісту. На першому етапі було визначено мету, завдання, педагогічні умови формування міжособистісних взаємин учнів у процесі фізичного виховання, поведінкові характеристики (комунікабельність, конфліктність, лідерство) та показники психофізичного стану (відчуття самотності, розгубленості, невпевненості у собі), оскільки вони є визначальними у характері взаємин, що виникають між учнями у навчально-виховній діяльності в школі.

На другому етапі реалізовували зміст заходів, спрямованих на формування у процесі фізичного виховання культури міжособистісних взаємин молодших школярів. Такі заходи реалізовувалися під час уроків фізичного виховання, у позаурочних (на руханкових перервах, виховних годинах) та позакласних (походи вихідного дня, змагання, вікторини, конкурси) формах. Керівництво заходами в режимі школи здійснював експериментатор за допомогою вчителів фізичного виховання та початкових класів, заходами в позашкільних формах (індивідуальні, самодіяльні) здійснювали батьки і безпосередньо учні.

Третій етап реалізації розробленої моделі передбачав діагностику стану сформованості культури міжособистісних взаємин молодших школярів за допомогою педагогічного спостереження, усного опитування, анкетування, експертної оцінки).

Формувальний експеримент організували на базі СЗНЗ № 4, 11, 12 м. Луцька за участю 230 молодших школярів, які склали експериментальну (ЕГ І 112 учнів) та контрольну (КГ І 118 учнів) групи. У КГ навчалися за чинною навчальною програмою з фізичного виховання (Програма, 2005), ЕГ І за змістом, що додатково передбачав реалізацію педагогічних умов і комплексу заходів з формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів. За досліджуваними показниками ці групи на початку експерименту між собою практично не відрізнялися.

Під час реалізації індивідуальної роботи основну увагу звертали на стан сформованості таких позитивних рис характеру учня: безкорисливість, ввічливість, гостинність, гречність, делікатність, доброзичливість, дружелюбність, комунікабельність, люб'язність, приязність, привітність, тактовність, товарицькість, уважність, чуйність, щирість. Серед негативних рис було виділено І агресивність, грубість, егоїзм, зухвалість, нервозність, скутість, хамовитість.

Основною формою реалізації заходів з формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів були уроки фізичного виховання, основним засобом ї рухливі ігри. Вибір гри залежав від дидактичного завдання, вікових особливостей учнів, фізичної підготовки, їх кількості та умов проведення гри. Ігри не були випадковими, а доцільними як потенційні засоби виховання культури взаємин молодших школярів та обговорені на засіданнях учительського колективу. Кожна гра мала свій виховний характер (ігри для розвитку емоційно-мотиваційного,

інтелектуально-пізнавального, діяльнісно-поведінкового компонентів формування культури міжособистісних взаємин) та спонукала до формування всіх компонентів культури взаємин.

На уроках учням пропонувались конкретні, порівняно легкі й доступні ігри, які були спрямовані на організацію виховного процесу. Від елементарних ігор переходили до пізнавальних, поступово ускладнюючи зміст педагогічних ситуацій. Упевнившись, що учні засвоїли знання, норми і цінності взаємин, осмислили необхідність їх дотримання, зрозуміли сутність поняття «культура взаємин» (естафети Ї культурознавця, «Листоноші», ігри – «Порятунок», «Світлофор», «Будівничі слів» й ін.), переходили до ігор, спрямованих на усвідомлення необхідності дотримуватись культури у щоденних взаєминах (Ігри Ї «Карасі і щука», «Збирання грибів», «День і ніч», «Дзвінок на урок» й ін.). Згодом учням пропонували ігри, для перевірки стійкості у дотриманні загальноприйнятих правил поведінки у взаєминах («Бій півнів», «Виштовхни з кола», «Два цапки», «Мисливці і качки», «Мишоловка» й ін.), що сприяло виявленню негативного ставлення з їх боку до проявів антикультури у взаєминах з іншими та активності у налагодженні позитивних взаємин.

Результати формувального експерименту засвідчили ефективність педагогічних умов і заходів, спрямованих на формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання. Так, виявлено суттєві позитивні зміни в емоційно-мотиваційному компоненті культури міжособистісних взаємин молодших школярів: в ЕГ на 32, 6 % зросла кількість учнів, які відзначалися бажанням підвищити свою культуру взаємин, тоді як у КГ такі зміни були незначні.

Показник інтелектуально-пізнавального компонента відзначався такою зміною: в ЕГ на 53,6 % зросла кількість учнів, які володіють знаннями про культуру міжособистісних взаємин; у КГ зміни були непомітні, оскільки кількість учнів з таким рівнем знань наприкінці експерименту склала лише 1,0 %, що свідчило про суттєву перевагу ЕГ над КГ у прояві зазначеного показника ($p < 0,001$).

У діяльнісно-поведінковому компоненті культури міжособистісних взаємин виявлено суттєві зміни, але з такими особливостями: в ЕГ на 41,1 % збільшилася кількість учнів з активно-дієвою позицією щодо занять фізичними вправами, передусім у позашкільних формах, досягнувши наприкінці експерименту 76,5 % ($p < 0,01$). У КГ кількість таких учнів збільшилась тільки на 0,7 %, досягнувши наприкінці експерименту Ї 36,8 % ($p < 0,05$).

Отже, проведене дослідження дає змогу зробити такі **висновки**:

1. Соціально-економічна й політична нестабільність у нашій державі загострюють проблему виховання учнівської молоді. Суперечливість процесу побудови незалежної України, занепад моральності та духовності, майнове розшарування суспільства, негативний вплив антисупільних елементів, несприятливі умови проживання і виховання дітей у сім'ї, недоліки виховної роботи

школи негативно позначається на підготовці молоді до життя в суспільстві. У таких умовах формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів набуло особливого значення, стало предметом дослідження багатьох вітчизняних учених.

2. Результати наукової літератури свідчать, що культура міжособистісних взаємин є це полісистемне явище, що передбачає знання, уміння і навички, сукупність ціннісних орієнтацій, самоконтроль, дотримання особистістю правил спілкування та поведінки. Одним із ефективних засобів формування цих взаємин є високоемоційні рухливі ігри, формами її уроки та позаурочні заняття фізичними вправами, методами її стимулювання, заохочення, створення виховуючих ситуацій.

Критеріями і показниками стану сформованості культури міжособистісних взаємин молодших школярів є: *інтелектуально-пізнавальний* (повнота знань про зміст культури взаємин); *емоційно-мотиваційний* (позитивне сприйняття себе й інших); *діяльнісно-поведінковий* (наявність якостей, що забезпечують необхідний рівень культури взаємин), кожен з яких за даними експертної оцінки передбачає високий, середній і низький рівні.

3. Визначено виховний потенціал змісту навчального предмета «Фізична культура» в аспекті формування культури міжособистісних взаємин. Чинна навчальна програма з фізичного виховання, зміст навчально-виховного процесу в початковій школі забезпечують такий стан сформованості культури міжособистісних взаємин молодших школярів: високим рівнем відзначається її 24, 0 % учнів, середнім її 54, 6 % , низьким її 21, 4 %. Основні причини такого стану полягають у відсутності злагоджених дій школи і родини у вихованні культури міжособистісних взаємин учнів, слабкій реалізації відповідних заходів у навчально-виховному процесі, недостатній взаємній інформованості вчителів і батьків щодо його організації, низькому рівні знань про ефективні засоби і методи педагогічного впливу, наявність випадків, коли психологічний клімат сім'ї не сприяє вирішенню цього завдання.

Виявлено, що тільки 18,8 % молодших школярів відзначаються прагненнями до формування культури міжособистісних взаємин у процесі фізичного виховання, 11, 0 % її виявили незначний інтерес до такої діяльності, 83, 8 % її не розглядають фізичне виховання як засіб формування культури міжособистісних взаємин, бажають підвищити її рівень 53, 4 % респондентів.

4. Дані констатувального етапу експерименту та практичний досвід сприяли розробленню моделі формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання, що містить: мету; педагогічні завдання; принципи; зміст заходів у різних формах фізичного виховання, педагогічний контроль за результатами процесу з використанням трирівневого оцінювання показників емоційно-мотиваційного, інтелектуально-пізнавального й діяльнісно-поведінкового компонентів; педагогічні умови. Реалізація змісту моделі здійснювалася

у ході навчального процесу згідно з чинною програмою, до якої були включені уроки фізичного виховання, проведення бесід, позаурочних заходів, читання лекцій, виховних годин, присвячених формуванню культури міжособистісних взаємин. Реалізація моделі забезпечила систематизацію знань і умінь молодших школярів, усвідомлення необхідності дотримання культури взаємин в повсякденному житті.

5. Педагогічними умовами формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання є: організація індивідуальної виховної роботи з формування в учнів позитивної установки щодо взаємин з однолітками; оптимізація можливостей навчального предмета «Здоров'я і фізична культура» щодо формування культури міжособистісних взаємин учнів; активне використання засобів фізичного виховання в позаурочний час; залучення батьків до вирішення цього завдання та створення в сім'ї необхідного морально-психологічного клімату.

6. Експериментально виявлено ефективність розробленої методики підготовки до уроку фізичного виховання (позаурочного заходу) щодо формування культури міжособистісних взаємин учнів, що передбачає таку послідовність дій учителя: аналіз змісту й завдань виховання; визначення можливостей змісту уроку (позаурочного заходу) щодо реалізації завдання із формування культури взаємин учнів, виявлення та врахування рівня їх вихованості. В індивідуальній роботі з молодшими школярами необхідно: виявити характер, що є визначальним у порушенні учнем правил культури взаємодії, спрогнозувати формування в нього необхідних якостей, за допомогою рухливих ігор донести учню помилковість дій, що спричиняють некоректні взаємини з іншими; сформувати систему поглядів і взаємин, що відповідають культурній особистості.

7. Залучення батьків до виховної діяльності з формування в учнів культури міжособистісних взаємин, формування в них відповідних знань можливі за умови створення в сім'ї атмосфери, що сприяє повноцінному формуванню культури особистості; орієнтування батьків на спортивно-оздоровчу організацію дозвілля молодших школярів з максимальним використанням засобів фізичного виховання (ранкова гімнастика, ігри, змагання, туристичні походи); спонукання батьків до педагогічного самовдосконалення. Водночас реалізація педагогічних умов і моделі сприяла розширенню і поглибленню знань дітей про норми культури взаємин, усвідомленню необхідності їх дотримання у повсякденному житті. У них змінилася внутрішня мотивація поведінки, під впливом повторного виконання рольових обов'язків сформувалися навички культури взаємин, а розвиток контролю сприяв удосконаленню вмінь взаємодіяти з іншими учнями та корегувати такі дії у разі потреби.

Отримані результати засвідчують завершеність дослідження, але не вичерпують усіх аспектів проблеми формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів.

Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути: особливості формування культури міжособистісних взаємин учнів загальноосвітньої школи під час вивчення гуманітарних та природничих предметів, вивчення досвіду зарубіжної науки й практики в досліджуваному аспекті.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Цьось А. В. Формування особистісних характеристик у дітей в залежності від типу сімей / А. В. Цьось, Н. В. Ольхова // Рідна школа. Ї 2000. Ї № 11. Ї С. 20–22. *(внесок автора: аналіз літературних джерел, опрацювання емпіричних даних констатувального експерименту у контексті вивчення ролі особистісних характеристик учнів у формуванні культури міжособистісних взаємин).*

2. Марчук Н. В. Взаємини дітей 7-12 років в умовах загальноосвітньої школи / Н. В. Марчук // Проблеми педагогічних технологій. Ї Луцьк, 2007. Ї Вип. 1–4. (34-37). Ї С. 124–130.

3. Ольхова-Марчук Н. В. Міжособистісні взаємини в умовах школи-інтернату / Н. В. Ольхова-Марчук // Педагогічний пошук. Ї Луцьк, 2008. Ї Вип. 1. Ї С. 69–70.

4. Ольхова Н. В. Характеристика міжособистісних взаємин дітей за допомогою кореляційного методу / Н. В. Ольхова // Проблеми педагогічних технологій. Ї Луцьк, 2008. Ї Вип. 1., № 38. Ї С. 228–231.

5. Ольхова-Марчук Н. В. Потенційні можливості фізичної культури як засобу формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів / Н. В. Ольхова-Марчук // Актуальні проблеми фізкультурної освіти (22-23 квітня 2009 р.) : Матеріали IV Між нар. наук.-практ. конф. Ї Харків, 2009. Ї С. 7–11.

6. Ольхова-Марчук Н. В. Роль батьків у формуванні культури міжособистісних взаємин молодших школярів за допомогою фізичного виховання / Н. В. Ольхова-Марчук // Фізичне виховання, спорт і культура, здоров'я у сучасному суспільстві : збірник наук. праць Волинського національного університету імені Лесі Українки. Ї Луцьк, 2009. Ї № 3. Ї С. 85–89.

7. Ольхова Н. В. Динаміка ставлення дітей 7–12 років до батьків / Н. В. Ольхова // Науковий вісник ВДУ. Журнал Волинського державного університету імені Лесі Українки. Ї Луцьк, 1999. Ї № 7. Ї С. 99–102.

8. Ольхова Н. Міжособистісні взаємини дітей в умовах спортивної школи / А. В. Цьось, Н. В. Ольхова // Актуальні проблеми розвитку руху «Спорт для всіх»: досвід, досягнення, тенденції : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (24-25 травня 2007 р.). Ї Тернопіль, 2007. Ї С. 56–59. *(внесок автора: організація та проведення анкетування, опитування, тестування; аналіз отриманої інформації щодо діагностики міжособистісних взаємини молодших школярів, які займаються у позашкільних спортивно-оздоровчих закладах).*

9. Марчук Н. В. Роль дитячих закладів у взаємовідносинах дітей / Н. В. Марчук // Збірник наук. праць науково-педагогічних працівників Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна». Ї Луцьк, 2007. Ї Т. 1. Ї С. 264–269.

10. Ольхова-Марчук Н. В. Загальнотеоретичні засади формування культури міжособистісних взаємин дітей у школі / Н. В. Ольхова-Марчук // Збірник наук. праць науково-педагогічних працівників Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна» : у 3 т. — Луцьк : Твердиня, 2008. Ї Т. 2. Ї С. 250–254.

11. Ольхова-Марчук Н. В. Вплив спорту на взаємини дітей / Н. В. Ольхова-Марчук // Молодь: освіта, наука, духовність : матеріали V Всеукр. наук. конф. студ. і молодих вчених (22-23 квітня 2008 р.). Ї Київ, 2008. Ї С. 404–406.

12. Ольхова-Марчук Н. В. Формування сприятливих взаємин серед учителів та учнів / Н. В. Ольхова-Марчук // Молодь в умовах нової соціальної перспективи : X Міжнар. наук.-практ. конф. (21-22 травня 2008 р.). Ї : Житомир, 2008. Ї С. 98–100.

13. Ольхова-Марчук Н. В. Залучення учнів до активної позакласної фізкультурно-спортивної діяльності, спрямованої на формування культури міжособистісних взаємин / Н. В. Ольхова-Марчук // Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і аспірантів (13-14 травня 2009 р.). Ї Луцьк, 2009. Ї С. 307–309.

АНОТАЦІЯ

Ольхова-Марчук Н. В. Формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання. Ї Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 Ї теорія та методика виховання. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, 2010).

Виявлено, що проблема формування культури міжособистісних взаємин потребує пошуку шляхів її розв'язання. Несприятливі умови проживання і виховання дітей у сім'ї, недоліки виховної роботи в школі негативно позначаються на підготовці молоді до життя в суспільстві. У таких умовах формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів набуло особливого значення, стало предметом дослідження багатьох учених. Розроблено модель формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання, що містить: мету; завдання; принципи; зміст заходів у різних формах фізичного виховання, педагогічний контроль за результатами процесу з використанням трирівневого оцінювання показників емоційно-мотиваційного, інтелектуально-пізнавального й діяльнісно-поведінкового компонентів; педагогічні умови. Експериментальна перевірка педагогічних умов

засвідчила їх високу ефективність у вирішенні поставлених завдань порівняно з чинною програмою.

Ключові слова: культура міжособистісних взаємини; молодші школярі; фізичне виховання; модель формування культури міжособистісних взаємин, педагогічні умови формування культури міжособистісних взаємин.

АННОТАЦІЯ

Ольхова-Марчук Н. В. Формирование культуры межличностных взаимоотношений младших школьников в процессе физического воспитания. І Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 І теория и методика воспитания. Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка (г. Тернополь, 2010).

В диссертации раскрыта сущность понятия «культура межличностных взаимоотношений младших школьников», теоретические основы взаимодействия общеобразовательного учебного заведения и семьи в формировании у младших школьников культуры межличностных взаимоотношений средствами физического воспитания. Один из путей формирования культуры межличностных взаимоотношений младших школьников І эффективно организованная двигательная деятельность в процессе физического воспитания, прежде всего на основе личностного подхода и выполнения требований принципа согласования, сопереживания, совместной деятельности, системности и последовательности контактного взаимодействия.

Установлено, что культура межличностных взаимоотношений І сложное интегральное качество, побуждающее ребенка к активному самосовершенствованию в направлении формирования гармоничных отношений с другими людьми, адекватного восприятия поведения одноклассников, создания благоприятного микроклимата в коллективе.

В работе осуществлена диагностика состояния использования физического воспитания в формировании культуры межличностных взаимоотношений младших школьников, а именно: в процессе урочных, внеурочных форм занятий и в семье. Также определены критерии и показатели уровней сформированности культуры межличностных взаимоотношений у младших школьников. Установлено, что ученики, которые систематически занимаются физическими упражнениями, менее конфликтны в отношениях со сверстниками, родителями, отличаются более низким уровнем ощущения одиночества, конфликтности по сравнению с учениками, которые не придают этому особенного таким занятиям значения. Использование метода экспертных оценок позволило выделить уровни сформированности культуры межличностных взаимоотношений младших школьников (высокий, средний, низкий), и доминирующие их характеристике показатели.

В диссертации описана организация формирующего эксперимента; данные об эффективности воспитательного потенциала урочной и внеурочных форм физического воспитания в аспекте формирования межличностных взаимоотношений младших школьников, охарактеризовано содержание разработанной методики взаимодействия школы и семьи в решении поставленной задачи и результаты проверки эффективности разработанной системы.

Обоснована модель формирования культуры межличностных взаимоотношений младших школьников в процессе физического воспитания, которая включает: цель; задачи; принципы; содержание мероприятий в разных формах физического воспитания, педагогический контроль за результатами процесса с использованием трехуровневого оценивания показателей эмоционально-мотивационного, интеллектуально-познавательного и деятельностно-поведенческого компонентов; педагогические условия. Экспериментальная проверка педагогических условий подтвердила их высокую эффективность в решении поставленных задач в сравнении с действующей программой.

Ключевые слова: культура межличностных взаимоотношений; младшие школьники; физическое воспитание; модель формирования культуры межличностных взаимоотношений, педагогические условия формирования культуры межличностных взаимоотношений.

ANNOTATION

Olhova-Marchuk N. V. Interpersonal relations culture formation of junior pupils in the process of physical education. - Manuscript.

Dissertation for candidate degree in Pedagogics, speciality 13.00.07 – Theory and Practice of education. Volodymyr Gnatiuk Ternopil National teachers' university, Ternopil, 2010.

It is stated, that the problem of formation of interpersonal relations requires ways of its solving. Unfavourable conditions of living and upbringing children in families, defects of educational work at school have a negative impact on youth training for social life. Under the circumstances, formation of interpersonal relations culture of junior pupils has acquired a special significance and become an object for investigation of a number of researchers. The model of formation of interpersonal relations culture of junior pupils in the process of physical education was worked out. It includes: purpose; tasks; principles; content of measures in different kinds of physical education; pedagogical control of the process results with 3-level evaluation of stated rates of emotional, motivational, intellectual, cognitive and behavioural components; pedagogical circumstances (model components realization). Experimental verification of the studied model has proved high effectiveness in the given tasks solution in comparison with the current one, thus giving the possibility to recommend it for applying into practice.

Key-words: interpersonal relations culture; physical education; junior pupils; interpersonal relations culture formation model, pedagogical terms.

Підписано до друку 11.01.2010 р.
Формат 60x84/16. Друк RESO.
Папір друк. Умовн. друк. арк. 0,9.
Замовлення № 3. Наклад 100 прим.

Видрук оригінал-макета:
редакційно-видавничий відділ Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка